

QO‘YLARDA JINSIY ORGAN KASALLIKLARINING SABABLARI VA**KLINIK BELGILARI****(adabiyotlar tahlili)****Achilov Shamsiddin Amanovich**

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti
Zooinjeneriya, veterinariya va ipakchilik kafedrası assistenti

Shamsiddinachilov7@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-4096-0890>

Chorshambiyev Akbar Bozorovich

Zooinjeneriya, veterinariya va ipakchilik kafedrası assistenti

akbarchorshambiyev32@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-4005-8834>

Boypo‘latova Sevinch Azam qizi,

Agrologistika va biznes fakulteti veterinariya meditsinasi ta‘lim yo‘nalishi talabasi

boypo'latovasevinch@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-5323-8426>

Xudoynazarova Jasmina Baxtiyor qizi

Agrologistika va biznes fakulteti, veterinariya meditsinasi ta‘lim yo‘nalishi talabasi

botirovan27@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-3369-0104>

ANNOTATSIYA.

Jinsiy organlar hayvonlar organizmida eng muhim hisoblanib ular organizmda ko‘payish jarayonlarida ishtirok etishdan tashqari hayvonlarda jinsiy reflekslar hosil bo‘lishida va immun sistemasida muhim hisoblanadi. Jinsiy organlar kasalliklari kelib chiqishi bo‘yicha birlamchi va ikkimlamchi omillar ta‘sirida rivojlanadi. Har qanday jinsiy organ kasalliklari bir –biri bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, birining yallig‘lanishi ikkinchisining yallig‘lanishiga sabab bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: endometrit, persistent sariq tana, vulvit, vestibulit, vaginit, qinning chiqishi, akusher-ginekologik kasallik, brutsellyoz, vibrioz, trixomonoz, ovarit.

АННОТАЦИЯ

Половые органы считаются важнейшими в организме животных, они играют важную роль в формировании половых рефлексов и иммунной системы

животных, а также участвуют в процессах размножения в организме. Заболевания половых органов развиваются под влиянием первичных и вторичных факторов. Любые заболевания половых органов неразрывно связаны между собой, воспаление одного вызывает воспаление другого.

Ключевые слова: эндометрит, стойкое желтое тело, вульвит, вестивулит, вагинит, выделения из влагалища, акушерско-гинекологические заболевания, бруцеллез, вибриоз, трихомоноз, овариит.

ABSTRACT

The reproductive organs are considered the most important in the body of animals; they play an important role in the formation of sexual reflexes and the immune system of animals and also participate in the processes of reproduction in the body. Diseases of the genital organs develop under the influence of primary and secondary factors. Any diseases of the genital organs are inextricably linked; inflammation of one causes inflammation of the other.

Keywords: endometritis, persistent corpus luteum, vulvitis, vestibulitis, vaginitis, vaginal discharge, obstetric-gynecological disease, brucellosis, vibriosis, trichomonosis, ovaritis.

Kirish. Chorvachilik tarmoqlarini yanada rivojlantirish, chorvachilik xo'jaliklarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, chorva ozuqa bazasini yanada ko'paytirish, shuningdek, aholining yirik chorvachilik xo'jaliklari va chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlovchilar bilan hamkorlikdagi faoliyati asosida (keyingi o'rinlarda — kooperatsiya usulida) o'z xonadonlarida chorva mollarini boqishini tashkil etish va chorva oziqa bazasiga bo'lgan talabini qondirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.02.2022 yildagi PQ-121-son qarorida yurtimizda chorvachilik bo'yicha aniq rejalar belgilab berilgan. Yurtimizda chorvachilik sohasi bo'yicha ko'plab ilmiy amaliy ishlar olib borilmoqda. Chet el davlatlaridan investitsiya orqali zotli qoramol va qo'ylar kirib kelmoqda. Bu holat veterinariya xodimlariga bir qancha vazifalar yuklamoqda.

Mavzuning dolzarbligi. Urg‘ochilik jinsiy organlari kasalliklari hayvonlar orasida ko‘plab muammolar keltirib chiqarmoqda. Kasalliklar oqibatida hayvonlar orasida mahsuldorlikning pasayishi, hayvonlarning qisir qolishi kuzatilmoqda. Jinsiy organlar kasalliklari orasida endometritlar va tuxumdon kasalliklari yetakchi o‘rinlarni egallamoqda.

Akusher-ginekologik kasalliklar. Qo‘ylarda uchraydigan akusher-ginekologik kasalliklari qo‘ylarning bug‘ozlik vaqtida tug‘ruq vaqtida, tug‘ruqdan keyin yuzaga keladigan kasalliklari kiradi. Jinsiy organ kasalliklari vaqtida qo‘ylarning jinsiy organlarida turli xil patologik belgilar, turli oqmalar kuzatiladi. Bu kasalliklar oqibatida qo‘ylarda turli xil kasalliklar asoratlari, mahsuldorlikning pasayishi, ulardan olinadigan naslning nobud bo‘lishi yoki turli xil patologik nuqsonlar bilan tug‘ilishi, qo‘ylar orasida bepushtliklarning ko‘payishi va o‘limiga ham sabab bo‘ladi.

Qinning chiqishi. Qinning chiqib qolishi (Inversio vaginae s. prolapsus vaginae) tos bo‘shlig‘ining biriktiruvchi to‘qima asosi hamda devorlari tonusining yo‘qolishi tufayli, qinning jinsiy yoriqlar orqali chiqishi tushuniladi. Qinning chiqishi qisman - (qinning dorzal tomoni devorlari jinsiy yoriqdan ko‘rinib turadi) va to‘liq (qin va bachadon bo‘yinchasining jinsiy yoriqdan tashqariga chiqishi) chiqishi farqlanadi. Ayrim hollarda siydik chiqarish kanali teshigining kengayganligi tufayli siydik pufagi ham ag‘darilib chiqadi. Bunda jinsiy yoriqdan ikkita sharsimon pufak chiqib turadi. Hayvonlarni to‘yimlilik past va sifatsiz oziqalar bilan boqilishi matsionning yo‘qligi, kuchli ishlatilishi, yomon sharoitlarda asralishi kasallikka sabab bo‘ladi. Ba‘zan hayvonlarda kuchli kuchanishlarning paydo bo‘lishi yoki ich ketishi ham qinning to‘la chiqishiga olib keladi. Hayvon yotganda tanasining orqa qismi past bo‘lishi sababli qorin bo‘shlig‘ida bosimning ortishi ham qinning chiqishiga sabab bo‘lishi mumkin. Klinik belgilarining namoyon bo‘lishi hayvonning umumiy holati o‘zgarmaydi, ammo davolash kechiktirilganda qin devorlari shilliq pardalarida qon aylanishning sekinlashishi tufayli shishlar paydo bo‘ladi, qin shilliq pardasining yorilishi va yaralarning hosil bo‘lishi kuzatiladi. Vaqt o‘tishi bilan hayvon bezovtalanadi, qin shilliq pardalarining siydik va tezak bilan doimiy ta’sirlanishi tufayli kuchanishlar tez-

tez takrorlanib turadi. Tezaklash va siydik chiqarish jarayoni qiyinlashadi. Qinning qisman chiqishi yengil kechadi va o'z vaqtida davolanganda ijobiy natija beradi. Tug'ishigacha uzoq vaqt harakat qilmagan hayvonda kasallikning oqibati yomon bo'lishi mumkin. Ayrim holda kasallik asorat berishi, qin shilliq pardasining chuqur jarohatlanishi, uremiya, qorin pardalarining yallig'lanishi va hayvon nobud bo'lishi mumkin.

Vulvit, vestibulit va vaginit. Sabablari ko'pincha tug'ish paytidagi jarohatlanishlar va akusherning qo'li yoki zararsizlantirilmagan asboblardan foydalanish oqibatida jinsiy lablar, qin dahlizi va qinning yallig'lanishi bo'lib, infeksiya tushishi hisoblanadi. Hayvon bezovtalanadi, belini juda bukib, dumini ko'tarib turadi. Kuchanish bilan tez-tez siydik ajratishi kuzatiladi. Tashqi jinsiy lablar shishgan, paypaslanganda kuchli og'riq kuzatilib, ayrim hollarda jinsiy lablarga qo'l tegishi bilan hayvon yotib qoladi. Jinsiy tirqishdan oqib turgan ekssudat dum va chot sohasi terisiga yopishib, qurib qoladi. Qinning shilliq pardasida kuchli giperemiya, yaralar, emirilgan joylar va qon quyulishlari kuzatiladi. Mahalliy jarayonlarga qo'shimcha umumiy holsizlanish qayd etilishi mumkin.

Bachadon kasalliklari. Bachadon kasalliklarining bachadon devorining yallig'lanishi bo'lib kasalliklar devorining qavatiga qarab 3 guruhga bo'linadi. Endometrit-bu bachadon ichki shilliq qavatining yallig'lanishi, miometrit-bu bachadon muskul qavatining yallig'lanishi, peremetrit-bu bachadon tashqi seroz qavatining yallig'lanishi hisoblanadi. Homiladorlik paytida bachadonda yallig'lanish jarayonlarining kechishi bachadon shilliq pardasida chuqur morfologik o'zgarishlar (atrofiya, chandiqlar, degeneratsiya), homila yo'ldoshining homila tomoni bilan bachadon tomoni o'rtasidagi aloqaning buzilishi, homila yo'ldoshi baryerining buzilishi sababli homilaning to'qima va a'zolariga mikroorganizmlar va toksinlarning o'tishiga sabab bo'ladi. Ba'zan bachadonni atrof to'qimalar bilan chandiqlar hosil qilib birikib ketganligi sababli homiladorlik me'yorida kechmaydi.

Bachadon kasalliklarida asosiy etiologik omillar jinsiy kuyikish, urug'lantirish paytida va tug'ishdan keyingi davrda patogen mikrofloralarning bachadonga tushishi

hisoblanadi. Ko‘pincha bachadonning jarohatlanishi qin va bachadon bo‘yni kanalining yallig‘lanishi asorati sifatida yuzaga keladi. Bachadonning yallig‘lanishi kasalliklarning (tuberkulyoz, brutsellyoz) belgisi sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Mikroblarning patogenlik darajasi va to‘qimalarning rezistentlik darajasiga ko‘ra, patologik jarayonlar aniq belgilar bilan yoki hech qanday belgilersiz kechishi mumkin. Bachadondagi patologik jarayonlar paytida bepushtliklarning kelib chiqishiga bachadon shilliq pardasining giperplaziyasi ko‘rinishidagi yallig‘lanish xarakteriga ega bo‘lmagan o‘zgarishlar sabab bo‘ladi. Bunday o‘zgarishlar bachadon devorining qalinlashishi va bo‘shashib qolishi bilan namoyon bo‘ladi. Bachadondagi o‘zgarishlar tuxumdonlar kistasi bilan bir vaqtda kechadi.

Klinik belgilari. Odatda kasal hayvonning holati deyarli o‘zgarmaydi. Ba‘zan kuchsiz isitma, ishtahani pasayishi, sut berishni kamayishi kuzatiladi. Tashqi jinsiy yo‘llardan zardobli yoki zardobli yiringli ekssudat ajraladi. Odatda sigir yotgan joyning poliga ekssudat oqqanligi ertalab aniqlanadi. Hayvon tez-tez siydik ajratish pozasini qabul qilib, belini bukchaytirib turadi. Qin dahlizi va qinda patologik o‘zgarishlar kuzatilmaydi. Bachadon bo‘yinchasi yarim ochiq holatda bo‘ladi, to‘g‘ri ichak orqali tekshirish bilan bachadon shoxlaridan birining yoki ikkala shoxni ham kattalashganligi, ularda suyuqliklarning chayqalishi (flyuktuatsiyasi) aniqlanadi. Tug‘ishdan keyingi paytda kataral endometrit bilan bachadon involyutsiyasini almashtirish mumkin. Bu paytda shu turga mansub hayvonlarda bachadonni tozalanish muddatiga e‘tibor qilinadi. Odatda kasallikning belgilari yo‘qolib boradi va 1-2 hafta ichida hayvon sog‘ayadi. Ba‘zan patologik jarayon surunkali tus oladi va surunkali kataral yoki kataral-yiringli endometritga aylanadi.

Tuxumdonlarning yallig‘anishi (Ovaritis) - hamma turdagi hayvonlarda uchrab, o‘tkir va surunkali kechishi mumkin. Zardobli, gemorragik va yiringli ovaritlar farqlanadi. Sabablari yallig‘lanish jarayoni virulentligi yuqori mikroorganizmlar tufayli kelib chiqadi, bu mikroorganizmlar yo‘ldosh ajralmay qolganida yoki bachadon shilliq pardasi yallig‘langanda bachadon shoxlarining uchidan tuxum yo‘llari orqali tuxumdonga tushadi. Mikroorganizmlar ba‘zan qon yoki limfa yo‘llari bilan o‘tadi.

Haddan tashqari zo‘r berib massaj qilinishi yoki tuxumdon kistalarining teshilishida yuzaga keladigan shikastlanishlar ba‘zan tuxumdonning yalliglanishiga sabab bo‘ladi. Klinik belgilari ovaritda hayvonning tana harorati ko‘tariladi, bo‘shashadi, ishtahasi pasayadi. Ikkala tuxumdon shikastlangan bo‘lsa jinsiy sikllar ritmi buziladi, tuxumdon bir tomonlama shikastlanganda jinsiy sikl buzilmasligi mumkin. Tuxumdonlar to‘g‘ri ichak orqali tekshirilganda o‘tkir yallig‘lanishida kattalashgan, og‘riqli, butun yuzasi silliq, shishgan va yumshagan, surunkali yallig‘lanishda tuxumdonlar biriktiruvchi to‘qimaning o‘sishi hisobiga qattiqlashgan, absces paytida tuxumdonlar og‘riqli, pufakchasimon shaklda bo‘lib, flyuktuatsiyasi seziladi.

Persistent yoki so‘rilmay qolgan sariq tana - deb bo‘g‘oz bo‘lmagan hayvon tuxumdonidagi tug‘ishdan 25-30 kundan keyin ham so‘rilib ketmagan sariq tanaga aytiladi. Ko‘pchilik mutaxassislar persistent sariq tana follikulalarning etilishi va rivojlanishini susaytiradigan gormonlar ishlab chiqaradi, hamda 30-75% hollarda hayvonning qisir qolishiga sabab bo‘lishi mumkin degan xulosaga kelishgan. Lekin maxsus tekshirishlar natijasida persistent sariq tana oqibatidagi bepushtlik amalda faqatgina 5,2-7,4% hayvonlarda kuzatilishi aniqlangan. Persistent sariq tana ko‘pincha sigirlarda va kamroq boshqa turdagi hayvonlarda uchraydi. Sigir tuqqach, 3-5 kundan keyin bo‘g‘ozlik sariq tanasining gormonal funksiyasi tugaydi va 15-16 kuniga borib, to‘liq so‘rilib ketadi. Persistent sariq tana bo‘g‘ozlik sariq tanasidan va ko‘pincha anovulyator jinsiy sikl oqibatida jinsiy sikl sariq tanasidan hosil bo‘lishi mumkin. Hayvonlarni bir joyda uzoq asrash, bir tamonlama oziqlantirish, bir necha jinsiy siklni urug‘lantirmay o‘tkazib yuborish, yashirin endometrit, bachadonda ekssudat yig‘ilib qolishi va o‘lik bola bo‘lishi sariq tananing so‘rilmay qolishiga olib keladi. Sigirlarni laktatsiyaning kuchaygan davrida etarlicha oziqlantirmaslik, mineral moddalar almashinuvining buzilishlari ko‘pincha tuxumdonlar funksiyasining susayishi va sariq tanani so‘rilishining to‘xtab qolishiga sabab bo‘ladi. Persistent sariq tananing asosiy belgisi hayvonning kuyikmasligidir. Kamdan-kam hollarda hayvonda kuyikish bo‘lsada, ovulyatsiya bo‘lmaydi. To‘g‘ri ichak orqali tekshirishda bitta yoki ikkala tuxumdonlarning biroz kattalashganligi, yuzasining noteks va tuxumdonning o‘z

to'qimasiga qaraganda zichlashganligi qo'lga seziladi. Bachadon bo'shashgan, kattalashgan, qorin bo'shlig'iga osilib tushgan, ayrim hollarda patologik o'zgarishlarsiz bo'ladi.

Xulosa. Qo'ylarda urg'ochilik jinsiy organlarining anatomik joylashishini bilish va ular bajaradigan fiziologik vazifalarini bilish muhim ahamiyatli hisoblanadi. Hayvonlarni to'g'ri saqlash va to'g'ri veterinariya xizmatini ko'rsatish hayvonlar orasida akusher-ginekologik kasalliklarni oldini olishni kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Chorshambiyev, Sh. Achilov "Anatomical structure of female sex organs in sheep and their inflammation" maqola Scholarsdigest 2023.
2. B. Eshburiyev, B. Alimov, B. Sidiqov Veterinariya akusherligi, ginekologiyasiva sun'iy urug lantirish darslik Toshkent 2023.
3. K.J.Tangirov Akusherlik va hayvonlarni suniy urug'lantirish o'quv qo'llanma 2022 y. Toshkent
4. Mikhailov. N. Prevention of besplodia and maloplodia in pigs. M., "Colossus", 1967.
5. Eshburiyev.B.M, Eshburiyev.S.B, Djumanov.S.M "Veterinariya akusherligi" fanidan o'quv qo'llanma. Toshkent 2018.
6. Eshburiyev.B.M Veterinariya akusherligi darslik, Toshkent, 2018.
7. Студенцов.А.Н, Шипилов.В.С, Субботин.Л.Г Преображенский.О.Н Ветеринарное акушерство, гинекологии и биотехника размножения, 7 ое изд М: В.О "Агропромиздат" 1988